

KOHATU KÜLA AJALOOST

Andmeid ja arvamusi kogunud Mati Jets

Märjamaa valla lääneosas Kasari jõe ülemjooksul paiknev Kohatu küla on pealtnäha üsna tavaline suurtest teedest eemale jääv tühjenenud Eesti küla. Kohalikke talupidajaid siin peale üksiku erandi pole, maid harivad naaberkülade talunikud ja ühistud. Tagastatud või ostetud majad on suures osas kasutusel suvilatena. Üle poole külast, nõukogude ajal lagunenud majad, on maaparanduse käigus maapealt pühitud ja nende kohal on nüüd suur põllumassiiv. Maareformi käigus on muutunud ka küla piirid.

Eks igal külal ole oma eripära, nii ka Kohatul. Kohatu nimeline küla on pärast Vabadussõja-järgset maareformi moodustunud Kütke ja Kohatu mõisa maadest, nn Kohatu asundusest, ja mõisa Karita külast. Omal ajal on Kohatu olnud nii suur, et ei mahtunud ühte kihelkonda äragi: Kasari jõe läänekaldal asunud mõis kuulus Kullamaa, vasakkaldal asuv küla aga Märjamaa kihelkonda. Nagu Sipagi. Ka Karita küla (*dorff Karrito*) ei mahtunud ühe mõisa piiridesse: osa talusid kuulus 150 a tagasi Kohatu (*Kohhat*) mõisa, osa Päädeva (*Pedua*), veel varem Leevre (*Lewfehr*) mõisa külge. Ilma selge territoriaalse piirjoone või põhimõtteta.

Muistsetel aegadel kuulus sinne kant Läänemaa tundmata nimega muinaskihelkonda, ristsõdade järel oli võim Saare-Lääne piiskopi käes. Ajalooliselt on Karita küla olnud suur ja vana küla, mis oli olemas juba enne mõisate tekkimist Eestimaal. Läänemaa tuntud ajaloolane Kalev Jaago kirjutab kogumikus "Kullamaa kihelkond", et XV saj algul oli 30 adramaaga Karita küla koguni terve Kullamaa kihelkonna suurim küla. Tolleaegne Saare-Lääne piiskop Winrich von Kniprode vahetas siis Uugla mõisa Karrita küla (*Carisel*) vastu. Kuna siinkandis olid tollal ülekaalus ühe adramaaga talud, siis pidi tollal külas olema vähemalt 30 talupidamist. Aga ega me tea toleaeegse Karita küla piire, igatahes oli ta Põhjasõja-järgsetest piiridest (Kohatu ja Leevre mõisa taludel oli kokku ainult 4 adramaad) pea 8 korda suurem. 1726.a adramaarevisjonis on Kohatu Karita juures Rangu üksiktal, seega võis küla idapoolne piir ulatuda peaaegu Märjamaa mõisani rajadeni välja, lääne poolt aga Maidlani. Ka võisid mõisnikud terve küla teise kohta ajada ja mõisapõllud asemele teha.

Et sinne kant enne Põhjasõda asustatud on olnud, sellest räägivad ka kivivared metsades ja kohanimed nagu Lossimägi Kohatu ja Kütke mõisa vahel, kus vanasti loss olevat olnud; Kävaste mäel (jääb Ritsu karjamaale, varem on Kütke mõisa all kuskil olnud Kävaste talu, millest enam keegi ei tea) olla koguni klooster olnud. Kävaste mäele olla ka katku surnuid maetud. Sealsamas Allika lubjaahju juures Kirikumäel olla ka kirik olnud. Sealt olevat ristitükke ja vanu rahasid leitud.

Väga palju kurja tegid siit üle käinud sõjad ja katkud. Kui palju sõdu siit otse üle käinud on, sellest saame veidi aimu Balthasar Russowi Liivimaa kroonikast.

Kõigepealt tormasid siin, Soontagana, Lihula ja Varbola vahel XIII saj algul ringi piiskop Albrechti ja ordu sõdalased. 1320-ndatel sõdisid ordu ja Saaremaa piiskop omavahel, Jüriöö ülestõusu tagajärjed olid kurvad ka siinsetele talupoegadele.

Eriti laastav oli Liivi sõda 1558 – 1583.

1560 asus venelane kogu väega Läänemaale, vedas vara ära ning viis ka vange. Samal aastal üritasid kohalikud talupojad edutult mässu Koluvere lossi vastu. 1563 madistavad poolakad ja rootslased Koluvere lossi pärast ning 1564 satub loss Rootsi alla. 1565 on Poola teenistuses olnud Liivimaa noorjunkrud ja Pärnu mõisamehed pärast Läänemaa rüüstamist ja röövimist Sipa külas leeris. Siin puhkes lahing, kus võidu pärisid rootslased. Palgasõdurite, nn mõisameeste pealik Caspar von Oldenbockum saanud Rootsi kahurimürsust tabatuna surma. Tema haud peab olema Sipa pärna all. Mingi väejuhi haud pidavat olema nn Poola mäel Sipa ja Märjamaa metsa piiril, millest ka mäe nimi.

1570 rüüstasid venelased Läänemaad. 1573 märatsesid moskoviidid Koluvere all, kuni rootslased neist 23. jaanuaril jagu said. 1574 tungisid venelased ja tatarlased, arvult mõned tuhanded, Märjamaa kiriku peale, kuhu paljud talupojad oma naiste ja lastega olid põgenenud, ja lasksid kirikuukse suurtükiga lahti, vaesed inimesed kooripeal pääsesid ära, aga kõik vara, mis neil kaasas oli, tuli venelaste kätte jätta. 1575 käis üle Läänemaa venelaste ja tatarlaste rüüsteretk, kes tulid Padise poolt, laastasid maa ümber Haapsalu, Koluvere, Padise, Lihula ja Vigala ja röövisid hobuseid ja inimesi. 1576 anti Läänemaa moskoviitide valdusse, kuni rootslased 1581 juulis-augustis maa tagasi võtavad.

Liivi sõja järel oli siingi "vana hea rootsi-aeg". Siis kuulus meie kant Koluvere linnuselääni.

Ka näljahädad ja katkud (näit äge katkutaud 1570 üle terve Liivimaa) ei läinud siit puutumata mööda. XVII saj lõpul oli Eestis enneolematu viljajalkalus, millele järgnes nn Suur nälg koos taudiga. Läänemaal oli kõrgeim suremus 1697.a. Ühel päeval maetud Kütkes Jüri 3 kolm last, siis korraga 72 surnut ühte ühishauda. 1700.a. alanud Põhjasõjale järgnes katk, mis oli eriti laastav Lääne-Eestis, kus 1710-1711.a surdi tervete mõisate kaupa. Sel ajal jäänud Kullamaa kihelkonda alles vaid veerand elanikest.

Ime pole siis, nagu rahvajutt räägib, et Kohatu olevat oma nimegi saanud sellest, et pärast suurt sõda olevat see kant päris tühi (kohata) olnud, et kui mees teise inimese jalajälge näinud, andnud ta sellele suud. Ainult kaks Reinu olevat ellu jäänud: üks neist olnud põllumees - Põlde Rein, teine jahimees - Tedre Rein. Nende järgi saanud ka talud nime: Põldereinu (dokumentide järgi Põlde) ja Teterreinu (ametlikult Teterne).

Kui 1686 oli Karita külas kokku 16 talu, siis 40 a hiljem, 1726 a adramaarevisjoni ajal peaaegu poole vähem – 9 talu, nendelgi kokku maad vaid 3 1/2 adramaa jagu. Elanikke 83.

Talude arv taastus alles 1782. aastaks – 17 talu. Rahva arv on suurenenud 164-ni.

1795.a on Leevre mõisa Karita osa läinud C.R. von Baranoffi käest Päädeva mõisa omanikule F.R. v Wrangellile.

1834. aastaks on mõisad loonud juurde 6 talukohta.

1838.a on reguleeritud Kohatu ja Päädeva mõisa vahelisi piire ning nüüd on kogu Karita küla (15 suuremat, 40-50 ha suurust ja 11 väiksemat, paarikümne hektarilist kohta) Kohatu mõisa käes.

1858.a viimase hingerevisjoni ajal on Karita 30 talus kirja pandud 220 hinge.

Vanades vakuraamatutes olid kirjas peremeeste nimed, kes maad kasutasid, ning need nimed tavaliselt jäidki hiljem talude nimedeks. Ka Kohatus moodustus vanim perede grupp ühise külatänava äärde, kus kõik talud olid meestenimelised: Jüri, põlde-Reinu, Peetri, Mihkli, Jaani-Mardi, Tete-Reinu, Tõnise, Mardi, Pritsu, ainult viimane talu selles grupis ei ole inimesenimeline, vaid Otsa. Selge, millest selline küla otsas asuva talu nimi tulnud on. Uuemate kohtade nimed on kõik üldnimelised, ainult Nõmmest eraldunud talu on saanud oma nime uue peremehe, Nõmme perepoja Hansu järgi. Algul oli talu nimi Nõmme-Hansu, mis hiljem lühenes lihtsalt Hansuks.

Perekonnanimed talupoegadele pandi Läänemaal 1835.a.

Kohatu mõisa all on kirjas vaba mees Carl Gustav Malm, kelle peres oli 8 inimest.

Karrito küla taluperedes pandi sellised perenimed:

1. Nõmme (18 inimest) - Angelas, Miildow,
2. Nõmme Hans (9 inimest) - Sietmann,
3. Roso (8 inimest) - Pekmann,
4. Petri (16 inimest) - Eimann,
5. Mihkli (6 inimest) - Labi,
6. Jani Mardi (14 inimest) – Eimann, Weesmann, Weimann, Leedam,
7. Jurry Writs (13 inimest) - Kitt, Weimann,
8. Männiko (8 inimest) - Mänmann, Krosmann.
9. Otza (6 inimest) - Neiwer.

Kokku pandi Kohatu Karita külas perekonnanimed 98 inimesele.

Pedua mõisale allunud Karrita küla osas said samal ajal liignime sellised pered (kokku 101 inimest):

1. Põlder (12 inimest) - Loel, Hallik, Koid,
2. Ustallo (10 inimest) - Neimer, Ugam, Trinkler,
3. Tõnnise (21 inimest) - Laan, Ermas, Trinkler, Koppelmann,
4. Tetter (14 inimest) – Koppelmann, Saks, Laks, Praks.
5. Mardi (9 inimest) - Ugam, Koid,

6. Pritzo (13 inimest) - Winkel, Trinkler, Saks,
7. Wenesilla (1 inimest) - Nukker (Nukkir),
8. Polaka (5 inimest) - Koid,
9. Saueaugo (4 inimest) - Nõbbo,
10. Hokkatesaun (teistel andmetel Linnatesaun) (2 inimest) - Nõbbo, ,
11. Kokka (2 inimest) - Winkel,
12. Lauri (8 inimest) - Pöölmann.

Selliste liignimedega perekondi pole siia ühtegi alles jäänud. Enamus on täiesti tundmatud, teised on mujale läinud.

02.02.1866.a. kinnitatud Läänemere kubermangude maakogukonna seadusega moodustati Eestimaal vallakogukonnad, sealhulgas ka Kohatu vald, mis eksisteeris kuni ühendamiseni Sipa vallaga 1890.a, kui vallavalitsused ja vallakohtud läksid rüütelkondade maa-ametite (*Landesbehörden*) järelevalve alt riikliku järelevalve alla. Valdades loodi ka vallakohtud. Vallakohtute kompetentsi kuulusid talupoegade omavahelised tsiviilasjad ja väiksemad süüteod, ka vaidlused seoses mõisakoormiste täitmata jätmisega. Kohus pidi koos käima iga kuu, sõltumata sellest, kas "kaewamisi" oli või ei olnud.

Arhiivis on säilinud Kohatu vallakohtu protokollid aastaist 1867-1890. Kohtus on käinud mõisaomanik H. von Notbeck Kohatu valla peremeestega, samuti need omavahel. Protokollidest on näha, et nägelevad põhiliselt uued perekonnad, milliseid 1858 hingeloendis ei olnud. Reeglina on valla kohtumehed alla kirjutanud 3 risti, vaid lõpupoole on kirjas meeste nimelised allkirjad.

Protokollide järgi saab ühtteist teada ka külarahva kohta. 1869 on Nõmme sauna Hans heinu varastanud. 12.07.69 on Jahn Koppelman Tallinna hospitalis surnud ja vallale kulusid tekitanud. Valdavalt on probleemideks olnud külameeste omavahelised suhted: kes kellega riidu läinud või kelle loom võõra maa peale sattunud. Karistuseks enamasti pool rubla trahvi.

15.07.1890 on "Kohatu mõisa perisomanik Herra von Notbeck" vallakohtule teada andnud "... kõik Kohatu valla peremeeste kohtade müümise ja päris=omaks ostmise hinna...Et nüüd Jaakubi=päewast kuus nädalad aega edasi peawad igaüks oma kauplemise tahtmist awaldama." Talude hinnad kõikusid 900st kuni 3800 rublani. Osa talusid on nimekirjast välja jäänud, vist olid need juba ära ostetud või kaup kindel. Muuseas, sellel protokollil on kõigil kohtumeestel ilusad allkirjad, mitte kolm risti. Kahjuks pole kohtu kirjas, kes tollal peremehed olid, seetõttu ei tea me, miks konkreetsel juhul peremehe vahetus toimus.

Esimeses maailmasõjas langesid Tetereinu Jüri Loel (suri haavadesse kodus) ja Uustalu peremees Jaan Eimann, sõjas käis Priidik Eimann, kes oli 8 aastat ära Austrias vangis, ja Hiie Jaan Kroosmann. Vabadussõjas käisid minu mittetäielikel andmetel ka Hans Laurmann ja Herman Mehikas.

Talude päriseks ostmise järel, eesti aja alguses algas kordumatult hoogne majade ehitus, nii et kolhoosiaja alguseks polnud külas vist ühtki õlgkatusega elumaja. Ehitati nii Läänemaa traditsiooni järgi - kambrid, rehetoad, laudad kõik ühe katuse all - kui ka häärberi tüüpi elumuid nagu Kesk- või Lõuna-Eestis, milles olid ainult eluruumid, aga laudad jt abihooned paiknesid taluõuel eraldi hoonetena. Seinad muidugi palkidest, vooderdamata või püstlaudvoodriga. Katusekatteks olid sindlid, katusekiilud või -laastud. Mitmes talus oli pumbakaev rehetoas, mis oli mugav, eriti talvel. Praegused tervisekaitseenormid seda muidugi ei lubaks.

Palkmaju oli siin sajandeid tehtud, millest siis veel - palgimaterjal oli omast käest võtta. Ka künid heinamaal olid varem palkseintega, laudu selleks ei raisatud. Möldre veski juures oli sindli lõikamise masin, lupja põletati siinsetes lubjaahjudes juba mõisaagadel. Aastaga tehti maja valmis. Kahjuks jäid majad küll väljast värvimata, enamus ka vooderdamata. Õuede kujundamine jäi pooleli. Lipuvardad olid siiski mitmeski õues.

Iluaiaandus oli nagu mujalgi Lääne-Eestis - sirelid, pojengid, floksid; viljapuudest kasvatati õuna- ja kreegipuid, muid puuvilju külma pärast praktiliselt mitte. 1940.a. pakane laastas ka õunapuuaedu.

Kokku elas 1940.a Kohatus eesti-aegsetes piirides 191 inimest.

1949.a lõpul oli siinsel "Bolševiku" kolhoosil 103 liiget, kaasa arvatud ka väikelapsed. Seega oli nõukogude võim poole külast tühjaks teinud, ära küüditanud või põgenema ajanud. Küla tühjenemine jätkus: noored lahkusid, vanad viidi Viilu mäele. ENE II märgib 1988.a elanike arvuks 31. Sajandivahetusel elas Kohatus 18 inimest.

1856.a. talurahvaseaduse järgi pidi igas kogukonnas, kus oli üle 300 hinge, olema kool. Kohatus avati oma kool 1860.a. Valla talumeeste hulgast valiti koolivõõrmünder, kes lahendas kooliga seotud küsimusi vallas ja jälgis laste koolikohustuse täitmist. Vald pidi maksma õpetaja palga. Kus ruumides tollal kooli peeti, aruannetest ei selgu. Igatahes polnud see mitte mõisas – algul oli kool vist Roosul. 1882.a. hakkas vald uut koolimaja ehitama (see selgub Kohatu valla kohtu protokollidest). Koolimaja ehitamise otsustas vallavolikogu, mõis pidi tasuta andma maa ja ehituspalgid. Vald pidi ehitama. Hoone olnud tavaline talumaja. "Esimene kammer vasakul oli kooli kammer, taga oli koolmeistri tuba, keskel oli väike kammer, seal oli teenija tuba. Otsas oli rehetuba." Koolil oli eraldi talukoht, kuid õpetajal loomi polnud. Koolis õpetati piiblit, rehkendust, kirjutamist, eesti keelt, katekismust ja laulmist. Koolis käis aastati keskmiselt 20 last. Eesti aja algul, 1920.a. põles koolihoone ära. Siis käisid Kohatu lapsed koolis Männiku mõisas. Paari aasta pärast oli kool mõne aasta veel Nõmmel ja Koplitagusel. Seejärel tuli Kohatu lastel jälle Sipas või Soonistes koolis käia.

Viimast korda organiseeriti 3-klassiline algkool 1948. a. Küüditamise järel jäi kooli vaid 13 last ning 1952. a kool likvideeriti.